

Om kvinnors arbete

Gunilla Carlstedt

I artikeln ges några tankeprocesser och delresultat från arbetet med projektet "Kvinnors arbetsliv och hälsa - en kvalitativ studie i ett livsloppsperspektiv." Forskningen, som bygger på intervjuer med kvinnor födda tidigt under 1900-talet, vill lyfta fram vad dessa gjort i sina liv, vilka livsvillkor de haft och hur deras hälsa och ohälsa varit. Ett individual- och samhällshistoriskt perspektiv är centralt liksom en fokusering på maktförhållandet mellan könen. I artikeln är det framförallt resultat från studiet av kvinnornas arbete, obetalt och betalt, som presenteras.

Forskningen bedrivs, tillsammans med Annika Forssén, vid avd. för Genus och Teknik, Institutionen för Arbetsvetenskap, Luleå Tekniska Universitet. Gunilla Carlstedt är med.lic. och leg. läkare.

Projektet "Kvinnors arbetsliv och hälsa" (1) handlar om vad tjugo kvinnor födda på 1910- och 1920-talen har gjort i sina liv, vilka villkor de levt med och hur deras hälsa och ohälsa varit. Kvinnorna är valda för att vara så olika som möjligt, vad gäller klassbakgrund, levnadsform, yrke, boendemiljö m m.

Forskningen är kvalitativ. Materialet består av upprepade intervjusamtal som bandats och skrivits ut. Våra förberedelser inför samtalen, liksom frågeställningar i projektet, har grundats på erfarenheter från våra arbeten som läkare - men också från egna livserfarenheter. Kunskap om samhällshistoria under 1900-talet liksom förankring i feministisk könsteori har varit andra utgångspunkter (2,3,4).

I projektet söker vi kunskap om kvinnors specifika villkor i samhället, dessas uppkomst, generering och förändring. Fokusering på maktförhållandet mellan könen och på kvinnors eget handlande är därvid centralt. Ett långsiktigt mål är att skapa nya sätt att tänka kring sambandet mellan kvinnors arbete och hälsa/ohälsa.

Ett delprojekt har blivit att lyfta fram de nyanserade innebörderna i begreppen arbete, hälsa och ohälsa, vilka synliggjorts genom kvinnornas berättelser (5). Den här artikeln handlar mest om kvinnornas arbete.

Arbete hemma och borta

Att välja kvinnor födda under seklets tidiga decennier har givit möjlighet till ett *samhällshistoriskt* perspektiv. 1900-talet har präglats av många förändringar som påverkat kvinnors arbete, hälsa och rättsliga ställning. De kvinnor vi intervjuat växte upp i en tid när kvinnor just fått rösträtt. Som unga på 1930-talet fick de uppleva arbetslöshet, befolkningskris och sedlighetsdebatt. Samtidigt pågick, intimt förknippad med dessa frågor, en debatt om kvinnors plats i samhället. Förslag fanns mot slutet av decenniet att gifta kvinnor, och kvinnor med barn, skulle uteslutas från statligt och kommunalt arbete. Med stöd från en särskild kvinnokommitté blev det emellertid vid samma tid i stället ett *förbud* mot att avskeda kvinnor som gift sig, vilket tidigare varit vanligt.

Under beredskapsåren på 1940-talet förändrades förutsättningarna för kvinnors arbete även på annat sätt. Varubrist och ransonering ställde högre krav på de hushållsansvariga. På arbetsmarknaden fick kvinnor ersätta män som var inkallade till beredskapstjänst. Efter krigsslutet utestängdes kvinnor emellertid åter i stor utsträckning från dessa arbeten. Rådande tidsanda bidrog också till att 1940- och 50-talen, trots kvinnors ökade rättsliga ställning på arbetsmarknaden, kom att bli den s k hemmafruperioden. Idealet, även i arbetarklassen, var att *en* lön skulle räcka till en hel familj.

Många gifta kvinnor räknades också under denna period som hemarbetande. Lönearbete i form av timanställningar och andra tillfälliga arbeten var dock vanligt (en lön räckte inte alltid, framförallt inte i arbetarklassen) men syntes dåligt i den officiella statistiken. Hämmande på gifta kvinnors deltagande på den offentliga arbetsmarknaden var också den dåvarande sambeskattningen. (1971 infördes särbeskattnings i Sverige.) Även barnomsorgsfrågan var ofta svårlöst. Att

Kvinnor födda tidigt under seklet har upplevt stora förändringar som påverkat deras arbete, hälsa och rättsliga ställning

jordbrukshustrur skulle delta i produktivt arbete var dock aldrig ifrågasatt. Först från mitten av 1960-talet kom detta emellertid att räknas som förvärvsarbete. Ännu senare blev arbetet pensionsgrundande. När dessa reformer infördes hade den lantbruksarbetande befolkningen, till följd av samhällets strukturomvandling, redan kraftigt minskat.

I stället steg efterfrågan på kvinnlig arbetskraft inom andra områden. Även hemmafruns tidevarv ansågs i början av 1960-talet vara tillända. Kvinnor, i alla åldrar, behövdes nu - i industrin och i den snabbt växande offentliga sektorn. Äldre kvinnor blev ofta anställda på deltid. Hemarbetet var fortfarande deras; debatten om mäns deltagande i hushålls- och barnomsorgsarbete var just bara påbörjad.

Könssegregationen på arbetsmarknaden var också fortsatt stor. Kvinnorna fanns inom hushålls-, vård-, handels-, kontors- och okvalificerat industriarbete. Lönerna var låga, vid mitten av seklet ännu så låga att det var svårt för ensamstående kvinnor att bekosta egen bostad. Även i industrin var kvinnolönerna lägre än männens. De låga kvinnolönerna motiverades bl a med att kvinnor inte räknades som familjeförsörjare. Lika lön för lika arbete blev stadgat i lag först på 1960-talet. Lika värdering av mans- respektive kvinnodominerade arbeten har börjat diskuteras först idag. Könsstrukturernas fortsatta återskapande, in på 1970- och 80-tal, finns beskrivna bl a i forskning från livsmedelsindustrin (6).

Välfärd, familj och sexualitet

Redan i början av seklet påbörjades välfärdssamhällets framväxt. Målet var grundläggande social trygghet till alla. För kvinnor viktiga reformer var införandet av moderskapspenning på 1930-talet, barnbidrag och allmän sjukförsäkring på 1940-talet. Den nuvarande föräldraförsäkringen fick sin start först på 1960-talet. (De kvinnor vi intervjuat har inte kunnat utnyttja denna.) Även bostadsfrågan var aktuell från början av seklet. När det sista stora bostadsbyggnadsprogrammet genomfördes på 1960- och 70-talen var det ett svar på den stora omflyttning från landsbygd till städer som inträffat i samband med arbetsmarknadens strukturomvandling. Resultatet blev dock inte alltid lyckat. Dålig utemiljö, dåliga kommunikationer och långt till affärer gjorde vardagen tidsödande och tung, framförallt för kvinnor med barn.

Under hela 1900-talet har normen för familjebildning varit gifta heterosexuella par med barn. Särskilt tydligt

var detta före 1970. Barn som föddes utanför äktenskapet kunde då omtalas som "oäkta". De saknade också arvsrätt på fädernet. Antalet ensamstående mödrar har dock alltid varit stort. Nästan undantagslöst har dessa, av försörjningsskäl, varit tvingade till förvärvsarbete på heltid. Idealiseringen av hemmafrun på 1930-, 40- och 50-talen har således inte i första hand syftat till barnens eller kvinnornas bästa - utan till den "fullständiga familjens" bästa. Diskrimineringen av ensamstående mödrar kvarstår ännu till dels; få av dem kan idag, fortfarande av ekonomiska skäl, t ex utnyttja rätten till sextimmarsdag.

Egenbestämmande för kvinnor på sexualitetens område har uppnåtts senare än rättigheter när det gäller politik, ekonomi, arbetsrätt m m (7). Ett viktigt steg var det när förbudet att sälja preventivmedel togs bort (1938). Debatten om rätt till fri abort sköt också fart på 1930-talet. RFSU och andra grupper i samhället hävdade att kvinnors rätt att själva bestämma var en *hälsofråga* och framförallt skulle minska antalet illegala aborter. Bland de som talade *mot* fri abort fanns förespråkare för religion, etik och vetenskap. Befolkningskris och sedlighetsförfall befarades. Även många läkare var emot att kvinnor själva skulle få bestämma. Samtidigt förekom tvångssterilisering, framförallt av kvinnor. Arvshygieniska eller sociala motiv angavs som skäl för åtgärden.

1975 blev aborten fri i Sverige, bl a med hjälp av påtryckningar från den växande kvinnorörelsen. Kvinnorna vi intervjuat har således inte haft rätt till fri abort under sin fertila ålder (undantaget en invandrad kvinna i vars ursprungsland aborten var fri). 1976 upphörde också möjligheten att tvångssterilisera människor.

Först på 1980- och 90-talen har kvinnor också givits ökat stöd i lagen när det gäller sexualiserat våld i hemmen. I detta innefattas kvinnomisshandel och påtvingat sexuellt samliv samt andra övergrepp. Våldtäkt inom äktenskapet hade tidigare inte betraktats som ett brott, kvinnomisshandel endast om kvinnan själv anmälde det.

Vad kvinnor förväntats göra

När vi samtalat med de tjugo kvinnorna i projektet om deras arbete och hälsa/ohälsa är det mot bakgrund av den samhällsstruktur och de samhällsförändringar jag ovan skissat. Ser vi till hela 1900-talet har kvinnors rättigheter i samhället således successivt ökat, avspeglat i lagstiftning inom arbetsliv, familjepolitik och sexualitet. Kvardröjande föreställningar om kvinnors respektive mäns plats i samhället har styrt, och styr dock ännu så-

väl arbetsdelning som maktbalans mellan könen.

Såväl i betalt som i obetalt arbete beskriver kvinnorna, inte oväntat, en mycket tydlig arbetsdelning mellan könen. Många av dem har tidigt skolats in i traditionellt hushålls- och omsorgsarbete, kunskaper de använt i såväl hem- som lönearbete. Förväntningar och krav vid olika tidpunkter i livet, och kvinnornas strategier inför dessa, har styrt hur deras arbetsliv gestaltats. Medan somliga sett arbete åt "familjen" som sin viktigaste livsuppgift, och frivilligt anpassat annat arbete efter det, har andra sökt, eller tvingats till, kombinationer mellan lön, hushålls- och omsorgsarbete. Hur arbetslivet utformats har i många fall varit beroende av kvinnornas förhållanden till män. Flera har berättat om livslång kamp för större jämlikhet i äktenskapet och/eller anpassning till mannen, t ex genom att avstå från egen karriär. Några har avstått från samlevnad med män - för att undkomma för mycket hushållsarbete och för att få tid med eget arbete.

Det obetalda arbetet

Begreppet "arbete" ger vanligen associationer till förvärvsarbete. Inte minst har detta gällt inom medicinsk vetenskap. Sjukförsäkringssystemet är uppbyggt kring betalt arbete och rehabilitering siktar i första hand till återgång i förvärvsarbete.

När "våra" kvinnor skulle berätta om sitt arbetsliv associerade även de i första hand till förvärvsarbete. Några, vars liv dominerats av obetalt arbete, ifrågasatte t o m sin nytta för projektet. Under intervjusamtalens gång har emellertid betydelsen av det *obetalda* arbetet och omfattningen av kvinnornas *sammanlagda* arbete blivit alltmer synligt - för kvinnorna själva, och för oss som lyssnat.

Utmärkande för det obetalda arbetet är att det för flertalet kvinnor dominerats av arbete *åt andra*. Kvinnorna har svarat för överlevnad och välbefinnande åt barn, män och anhöriga. De har också givit hjälp och omsorg till andra i sin närhet, såsom vänner och grannar.

Arbete åt familjen

Alla kvinnor i vårt material, oavsett omfattning av yrkesarbete, har haft huvudansvaret för sina familjers behov av materiell och känslomässig omsorg. Avgö-

rande för tyngd och tidsåtgång i arbetet har varit boendestandard, ekonomi, fördelning av betalt och obetalt arbete, civilstånd och förhållandet till en eventuell make.

Flera av kvinnorna har levt sina mest arbetsintensiva år utan tillgång till centralvärme, rinnande vatten och avlopp. Ved, vatten och slask har burits in och ut till stora familjer. Ett exempel på hur lite beaktat en *ogift* kvinnas hushållsarbete varit har vi också fått: En lärarinna på landsbygden berättar att skolmyndighetens krav för att ordna rinnande vatten och avlopp i hennes tjänstebostad var att hon gifte sig.

Moderna tvättmaskiner blev vanliga under 1950-60-tal. Många av kvinnorna har kommenterat vilken lättnad detta innebar i vardagen. Andra tunga arbetsuppgifter har förblivit oförändrade genom åren. Transport av mat är ett sådant. *Alla* kvinnor i vårt material, oavsett ekonomi och samhällsklass, har haft huvudansvar för detta i sina familjer. Maten har oftast burits för hand, eller fraktats på cykel. Förlitningsskador i armar och axlar har i flera fall blivit resultatet. Andra tunga sysslor som belastat kvinnorna har varit skötsel och reparationer av hus, tomtarbeten och snöskotning.

C:a hälften av kvinnorna har hela eller delar av livet levt med mycket små ekonomiska resurser. Tid och kunskap har fått ersätta pengar; att söka efter och lära sig använda billiga råvaror, att sy - nytt och gammalt, att reparera och återanvända har upptagit nästan all deras "fria" tid. Avsaknad av egen tid, och brist på sömn och vila, har karakteriserat flera av dessa kvinnors liv.

För gifta kvinnor har det "ekonomiska kontraktet" med män varit betydelsefullt. Hemarbetande kvinnor eller kvinnor med små inkomster har i praktiken levt med ett "hushållerskontrakt". Vissa av kvinnorna har själva disponerat pengar till hushållet och fått det de behövt. Andra, de som levt med "snåla" män eller män som varit ekonomiskt opålitliga, har varit mer utsatta. För att klara hushåll och personliga utgifter har de skaffat egna inkomster, ofta på den sk "grå" arbetsmarknaden; städad privat, plockat bär, haft dagbarn etc.

Kvinnorna berättar även om "relationsarbete" i sina familjer. Som sin uppgift har de sett att skapa harmoni i familjen och förhindra bråk, det sistnämnda inte minst mellan fäder och barn. En annan uppgift har varit att svara för familjens kontakter utåt; med släktingar (även mannens), vänner, grannar, skola, sjukvård m m.

Vårt att notera är också att mannens inställning till kvinnornas arbete i hemmen visat sig vara en viktig arbetsmiljöfråga. Uppskattning och respekt från mannen har ökat kvinnornas välbefinnande. Osynliggörande

"Min man betalade maten. Det andra satt hårt åt. Jag sydde själv. Underkläder också. Sydde av gammalt"

eller nedvärdering har gjort arbetet tyngre.

Arbetet med barn

I kvinnornas berättelser om sitt arbete med barn har uppgifter som att "ta ansvar", "vara närvarande" och "se behov" varit centrala.¹ Arbetsplatsen, oftast hemmet, har så länge barnen varit små inte kunnat lämnas om inte ansvaret övertagits av någon annan eller barnen tagits med. För somliga av kvinnorna har sådan rumslig och tidsmässig ofrihet varat i många år. Även med större barn har uppgiften att ständigt "finnas tillhands" bidragit till att stunder av egen tid av kvinnorna uttryckts som stunder av "lyx".

Andra exempel på "osynliga" arbetsuppgifter med barn, och i familjen, är simultanarbete, samordning av tid och planering: Kvinnorna har utfört annat arbete, betalt och obetalt, parallellt med passning och omsorg om barn, fått tiden att räcka, planerat framåt. Eller som en kvinna uttryckte det: "En kvinna måste alltid tänka i förväg."

Arbetet med barn är svårt att mäta med vanliga kvantitativa mått. Gängse tidsstudier fångar t ex sällan uppgifter som krav på närvaro och uppmärksamhet; inget synligt arbete utförs ju så länge inga ingripanden behövs. Ett sätt att synliggöra faktisk arbetstid i privat omsorgsarbete vore att mäta "bunden" tid respektive "egen". (Ett sådant mått utgör för norm när det gäller att fastställa arbetad tid vid likartat avlönat arbete).

Flera av kvinnorna kommenterar hur ensamma de varit med ansvaret och arbetet för barnen. Fäderna har varit frånvarande och/eller ointresserade. Samtidigt ser de flesta av kvinnorna arbetet med barnen som sin viktigaste livsinsats. Att ha satt barnen främst har livet ut blivit en källa till stolthet och glädje.

Omsorg om friska och sjuka män

Alla gifta kvinnor i vårt material har givit mer personlig service till sina friska män, än de på motsvarande sätt fått del av från männen. Förutom de tjänster som ingått i arbetet åt familjen har kvinnorna "passat upp" på sina män, sorjt för hans kläder och saker, skött hans hälsa m m.

Ett särskilt arbete har det varit att ge sexuella tjänster. Flera av våra kvinnor har upplevt detta som ett åläggande som följt med äktenskapet och som det varit vanskligt att bryta mot. Så här uttryckte sig en kvinna om sitt sexuella samliv: "När man var ung var man väl pigg på det. På sista tiden var det bara besvärligt. Jag gick med på det för husfridens skull." En annan kände sig tvingad att hjälpa sin make med hans impotens: "Jag fick lov att ställa upp. Det var min plikt." Förekomsten av ett "dolt" äktenskapskontrakt, där mannens behov stått i förgrunden, är i dessa citat påfallande.

Vid valet av kvinnor till vår undersökning sökte vi aktivt efter några som själva vårdat en sjuk anhörig. Det hade vi inte behövt; efter genomförda intervjuer fann vi att nästan hälften av kvinnorna under någon period i livet haft (eller ännu hade) sådant arbete. I flertalet fall gällde det vård av sjuka äldre män. Sjuka föräldrar har också i några fall krävt långvarigt omsorgsarbete. En av kvinnorna ägnade många år av sitt liv åt att ta hand om ett psykiskt stort barn.

Vid vård av framförallt sjuka äldre män, har kvinnorna beskrivit en arbetssituation som liknar vård av små barn; de har själva fått utföra allt arbete i hemmet, givit personlig hjälp och omsorg dygnet runt, haft liten eller ingen tid för egna behov. I de fall mannen varit rörelsehindrad har kvinnorna också utfört tunga lyft och förflyttningar.

För flera av kvinnorna har arbetet med de anhöriga varit negativt för den egna hälsan. De berättar om sömnbrist, fysisk och psykisk utmattning, värk och förslitningar. Mängden arbetsskador sent i livet har således varit stor. Vår forskning bekräftar att avlastning vid vård av anhöriga är en viktig hälsofråga - för dem som vårdar. I synnerhet när denna/denne själv är gammal.

Barnafödande som arbete

Till barnafödandet räknar vi graviditet, förlossning och amning. Genom tiderna har uppfattningen om barnafödande skiftat med de förväntningar som i övrigt ställts på kvinnor. Under vissa perioder och i vissa samhällsklasser har gravida och ammande kvinnor fått mycken uppmärksamhet och omvårdnad. Vid andra tidpunkter har barnafödandet setts som en "normal" företeelse och inte varit föremål för särskilt hänsynstagande. Under 1900-talet har vi sett flera sådana skiftningar.

Erfarenheter som vi själva gjort inom området bidrog troligen till att vi i projektets början tenderade att bortse från barnafödandet - som ett arbete. Kvinnornas enträgenhet i frågan hjälpte oss emellertid att se dess

¹ För en vidare diskussion kring begreppet ansvar se artikel av Annika Forssén i detta nummer.

betydelse - både som arbete och som hälso-ohälsofråga (7).

Vi har provat begreppet *biologiskt arbete* i samband med de kroppsliga förändringar som har med barnafödandet att göra. I begreppet innefattas då även de förberedelser för barnafödande, i form av ägglossningar och menstruationer, som pågår i kvinnors kroppar under den fertila perioden. I detta finns kraft att hämta, men också hälsorisker. Rikliga och långvariga blödningar beskrivs t ex av flera kvinnor, med symtom som blodbrist, trötthet och nedsatt arbetsförmåga. Ett arbete som kvinnorna också minns i samband med sina menstruationer var besväret med att tvätta "stopp ukar" - ett återkommande kvinnogöra innan sanitetsskydd för engångsbruk fanns att tillgå.

Intressant, mot bakgrund av dagens debatt, är att kvinnorna har ganska få minnen som rör klimakteriet.

Moderna preventivmedel, tillgängliga från mitten av 1960-talet, har knappast varit aktuella för den generation kvinnor vi intervjuat. Även användning av kondom och pessar verkar ha skett i begränsad omfattning. En del av kvinnorna har dock varit förtegn i dessa frågor.

Flertalet kvinnor har ändå klarat sin barnbegränsning ungefär som de tänkt och även fött det antal barn de önskat. Ett par av kvinnorna hade dock önskat sig färre barn. En av dessa blev tiobarnsmor. Före den sista graviditeten, i slutet av 1950-talet, hade hon hört talas om preventivmedel men blivit avrättad av traktens barnmorska på grund av medlens osäkerhet! En annan kvinna, bosatt i storstad, hade redan från 1940-talets början haft god hjälp av RFSU:s preventivmedelsrådgivning. Skillnaden mellan landsbygd och stad var således i dessa fall stor.

När vi lagt ihop tid för graviditet och amning för varje kvinna fann vi att tiobarnsmamman haft sådant arbete i sammanlagt tretton år, utspritt under en tid av tjugo år. Flera av de andra kvinnorna har också ägnat ett stort antal år åt barnafödande arbete. Detta har alltid skett jämsides med annat betalt och obetalt arbete. Även graviditeter som slutat i missfall har räknats. En kvinna var t ex gravid sex gånger innan hon födde ett barn som överlevde.

Kvinnornas berättelser har visat på stora variationer när det gäller upplevelser av det barnafödande arbetet. Somliga berättar om ökad fysisk och psykisk kraft under graviditet, andra om illamående, kräkningar, ryggbesvär och trötthet som givit obehag och nedsatt arbetsförmåga.

"Man kände sig som en katt där på BB"

Större trauman har varit oförutsägbara och ibland dramatiska med blödningar, missfall, för tidig födsel och barn som dött vid förlossning.

Från förlossningsarbetet finns intensiva hågkomster. Särskilt om förlossningen varit långdragen, svår eller på annat sätt dramatisk har minnena varit starka. Fysiska (arbets)skador som kvinnorna berättar om är smärtsamma sutureringar, svårighet att sitta i efterförloppet, hämorrhoider, inkontinens m m. Kroppsliga eller personliga kränkningar har också varit psykiskt negativt för hälsan, ofta under lång tid. "Man kände sig som en katt där på BB", sa en kvinna som förlorat sitt barn vid födelsen.

Amningsarbetet har beskrivits i både positiva och negativa termer. Några har tyckt att det varit enkelt och glädjefullt. Fler än vi väntat har dock lyft fram hur besvärligt, hindrande, tröttande och även smärtsamt de upplevt detta arbete.

Barnafödande och omständigheter kring detta har således varit händelser i kvinnornas liv som satt deras krafter på prov och där gränsen mellan "normalt" arbete, hälsa och ohälsa varit svår att dra. Bemötande och övrig miljö kring graviditet och födande har haft stor betydelse för hur kvinnorna klarat av de svårigheter de mött och hur detta påverkat deras fortsatta hälsa.

Förvärvsarbete med variationer

Flertalet av de tjugo kvinnorna har under större delen av sina liv haft avlönat arbete. Vi sökte till projektet någon, men fann ingen, som aldrig varit förvärvsarbetande. Några har varit huvudsakligen hemarbetande. Andra var hemma under barnens uppväxt men återgick senare i lönearbete.

C:a 50 yrken finns representerade. Medan de högre utbildade i stort sett hållit fast vid sitt primära yrkesområde (läkare, lärare, ingenjör, sjuksköterska) har de formellt mer oskolade kvinnorna ofta varit verksamma inom flera områden. De har haft jordbruks-, affärs-, vård-, städ- och köksarbeten. Den breda kunskap de fått genom erfarenheter från obetalt arbete har gjort det lätt för dem att växla mellan olika yrken. Då de betraktats som utbildad arbetskraft har lönerna varit låga. Arbetsuppgifterna har i allmänhet varit tunga.

Några kvinnor har arbetat länge på fabrik. Även de har varit lågavlönade och haft fysiskt tunga uppgifter. I

Män med lägre utbildning fick de högre tjänsterna och blev hennes chefer

efterhand ser de orättvisan i den lägre lön de fått, för samma arbete, jämfört med män. "Man tänkte inte på det då, man var så van", yttrade en av kvinnorna. Någon möjlighet till avancemang på arbetsplatsen fanns inte för dessa kvinnor. Detsamma gäller en kvinna som arbetat på kontor. Män med lägre utbildning fick de högre tjänsterna och blev hennes chefer. En konstnär däremot kände sig aldrig diskriminerad. Men medgav samtidigt att hon aldrig strävat efter att synas!

Några kvinnor "gifte in sig" i sina mäns arbeten: En prästfru, en rektorsfru, två lantbrukshustrur och en handlarfru. Endast den sistnämnda fick egen lön för sitt arbete. Ingen av de övriga fick pengar eller sociala förmåner för det arbete som gjordes inom ramen för mannens yrke.

Nästan alla kvinnor berättar om stolthet och arbetsglädje i lönearbetet, även de som beskrivit tunga och slitsamma arbetsuppgifter. Undantaget utgörs av dem som mot sin vilja blivit omplacerade, eller degraderats till mer okvalificerat arbete. Sambandet mellan sådana händelser och ohälsa har påpekats av kvinnorna själva. Arbetskamrater har spelat stor roll för trivseln i arbetet. Att ha roligt har uppvägt mycket av det som varit negativt. Till det senare hör att nära hälften av kvinnorna berättat om sexuella kränkningar på sina arbetsplatser.

Ett helt livs arbete

Det vi hittills lyft fram i vår forskning är vad en liten grupp kvinnor gjort i sina liv - och under vilka villkor - och hur de mått.² De har, trots sitt ringa antal, givit oss en vid inblick i arbetsuppgifter och arbetsvillkor som kvinnor från olika miljöer mött under 1900-talet.

Det gångna seklets samhällshistoria, med sina lagar och normer, har avspeglats i kvinnornas liv. Samtidigt har varje kvinnas liv framstått som unikt - mot bakgrund av sociala villkor, arbetsliv, samlevnadsform och egen handlingskraft. Av detta har vi bl a lärt att en på förhand skapad uppfattning om en kvinnas liv nästan alltid visat sig felaktig.

Förhållanden som haft betydelse för arbetsliv (och

Vad är ett gott arbetsliv för kvinnor - sett i ett livslångt perspektiv?

hälsa/ohälsa) är: Omfattning och fördelning av hushållsomsorgs- och yrkesarbete, barnafödande som arbetserfarenhet, ekonomi och ekonomiskt beroende, grad av egenbestämmande, fysisk och psykisk tyngd i arbetet, sociala relationer. Som en gemensam tråd genom berättelserna löper frågan om kärlek, beroende, anpassning, protest eller upplevda kränkningar i förhållande till män. Detta har inom alla arbetsområden framstått som en övergripande arbetsmiljö- och hälsofråga i kvinnornas liv.

En kvalitativ forskning som vår gör inte anspråk på att ge generaliserbara svar. De resultat vi redovisar förväntas dock ge nya infallsvinklar - att prövas i praktisk medicin och i fortsatt forskning.

I vår egen framtida forskning är det kvinnornas sammanlagda arbetslivshistoria som står i fokus, dess omfattning och utslag för hälsa och ohälsa. Den övergripande frågan vi ställer är: Vad är ett gott arbetsliv för kvinnor - sett i ett livslångt perspektiv?

REFERENSER

1. Carlstedt G, Forssén A: Kvinnors arbetsliv och hälsa. Utgångspunkter för ett forskningsprojekt. Luleå: Högskolan i Luleå; Luleå 1991:14
2. Carlstedt G: Konsten att överleva - kvinnors liv och hälsa under 1900-talet. I Mot halva makten - elva historiska essäer om kvinnors strategier och männotstånd. Red. Ingrid Hagman. Kvinnomaktutredningen, SOU 1997:13
3. Harding S: The science question in feminism. Stony Stratford: Open University press, 1986
4. Carlstedt G, Forssén A: Kvinnoforskning - inte bara forskning om eller av kvinnor. Läkartidningen, 1996; 93:4629-36
5. Forssén A: Women's Work, Health and Ill Health - concepts and relations in question. Research report. University of Luleå; Luleå 1995:30.
6. Baude A: Kvinnans plats på jobbet. Stockholm: SNS, 1992.
7. Dahlberg A, Nordborg G, Wicklund E: Kvinnors rätt. Stockholm: Tiden/Folksam, 1990.
8. Carlstedt G, Forssén A: Forskarinnan och förförståelsen - om problemställningar, förutfattade meningar och berättarmöten. 6:e Nordiska seminariet i medicinsk kvinnoforskning. Umeå: Institutionen för allmänmedicin, Umeå universitet, 1994.

² Forskningen kommer att presenteras som två medicinska avhandlingar under 1998.